

Тимур
КОРОТКИЙ

Наталія
ХЕНДЕЛЬ

Міжнародно-правовий аналіз ситуації в Азовському морі та Керченській протоці

У статті проаналізований міжнародно-правовий статус та режим Азовського моря та Керченської протоки у динаміці. Також здійснена міжнародно-правова оцінка будівництва моста через Керченську протоку та її політико-правові наслідки пов'язані з обмеженням судноплавства в Керченській протоці. У статті проведена міжнародно-правова оцінка дій РФ щодо перешкоджання правомірному використанню Україною Азовського моря, внаслідок затримання суден, що прямують у порти України.

Ключові слова: Азовське море, Керченська протока, збройний конфлікт, агресія, окупація, анексія, Договір між Україною і РФ про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки 2003 р., Конвенція ООН з морського права 1982 р.

The international legal status and regime of the Azov Sea and the Kerch Strait in the dynamics is analysed. The international legal assessment of building a bridge across the Kerch Strait and its political and legal implications related to the restriction of navigation in the Kerch Strait is described. The article provides an international legal assessment of the actions of the Russian Federation regarding the obstruction of the lawful use of the Azov Sea by Ukraine, as a result of the detention of vessels sailing to the ports of Ukraine.

Keywords: Azov Sea, Kerch Strait, armed conflict, aggression, occupation, annexation, Agreement between the Russian Federation and Ukraine on cooperation in the use of the Sea of Azov and the Strait of Kerch 2003, United Nations Convention on the Law of the Sea 1982.

З початку окупації та анексії Криму, участі РФ у збройному конфлікті на Сході України, агресія РФ проти України набуває все нових форм та методів. Термін «гібридна війна», що використовується, не має міжнародно-правового змісту, але точно передає поєднання різноманітних способів, методів, засобів і форм міжнародного-протиправного впливу РФ на Україну, який у сукупності характеризується юридично визначеним терміном «агресія»¹.

Не є виключенням ситуація в прибережних морських просторах України, як у Чорному морі, так і Азовському морі та Керченській протоці. Азовське море та Керченська протока, які мають специфічні правові характеристики, стали об'єктом військово-політичного, соціально-економічного, інформаційного впливу на Україну², що мають на меті закріплення анексії Криму і ослаблення східних регіо-

¹ Визначення агресії. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 року [1].

² На думку президента американського аналітичного центру The Jamestown Foundation Глена Говарда, «Україна вже втратила Крим і зараз ризикує повністю втратити контроль над Азовським морем – я маю на увазі не військові, а комерційні втрати. Якщо Україна залишиться без торгівлі сталлю з Маріуполя, це стане «землетрусом» для економічної системи Донбасу. Це дуже серйозно» [2].

УДК 341.1/8 КОРОТКИЙ Тимур Робертович

кандидат юридичних наук,
професор кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
координатор Південного регіонального центру Української асоціації
міжнародного права

ХЕНДЕЛЬ Наталія Володимирівна

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
експерт ГО Фонд підтримки фундаментальних досліджень

© Т. Короткий, 2018

© Н. Хендель, 2018

нів України, та через блокаду портів України в Азовському морі, руйнування соціально-економічного потенціалу регіону.

На цей результат спрямовано будівництво моста через Керченську протоку, ускладнення проходу суден через Керченську протоку, та в цілому судноплавства в Азовському морі, фактичне блокування портів України в Азовському морі, перешкода іншим законним шляхам використання ресурсів Азовського моря, та, перш за все, рибальства.

Слід зазначити, що сучасну ситуацію в Азовському морі та Керченській протоці неможливо розглядати поза загального контексту відносин України та РФ, починаючи з 2014 року. Кваліфікація дій РФ проти України в цілому характеризується як агресія РФ проти України, окупація та анексія РФ території України, участь РФ в якості сторони в міжнародному конфлікті на території України¹, порушення РФ основних принципів міжнародного права по відношенню до України, порушення РФ великої кількості універсальних, регіональних та двосторонніх договорів з Україною². Тому, усі питання, що пов'язанні з діями РФ проти прав та інтересів України в Азовському морі та Керченській протоці необхідно розглядати в контексті всієї ситуації, на засадах застосування як загальних принципів та норм міжнародного права, так і спеціальних зобов'язань, що існують між Україною та РФ щодо використання Азовського моря та Керченської протоки.

Однак, слід відзначити, що теперішня ситуація в Азовському морі та Керченській протоці в правовому аспекті виникла не в 2014 році. Їй передували цілеспрямовані та свідомі дії РФ, починаючи з 1991 року, задля створення сприятливої для РФ ситуації. Починаючи від закріплення під тиском внутрішнього характеру вод Азовського моря на підставі двосторонньої угоди з Україною, виключаючи тим самим права третіх держав з використання Азовського моря та Керченської протоки на підставі принципів та норм міжнародного морського права, як власне застосування останніх у двосторонніх відносинах, так і створення ситуації правової невизначеності щодо відсутності делімітації Азовського моря та Керченської протоки, та формальне закріплення статусу вод Азовського моря в якості внутрішніх вод України та РФ, а фактично – здійснення повного контролю над Азовським морем та Керченською протокою після анексії Криму та будівництва моста через Керченську протоку³.

Тому, в ряді випадків, нам доведеться проводити ретроспективний аналіз правового статусу та режиму Азовського моря та Керченської протоки, однак виключно щодо поточної ситуації, і, як правило, в конкретно-практичній площині, за можливістю, не звертаючись до теоретичних конструкцій⁴. Тобто, як правило, хронологічні рамки нашого аналізу обмежаться періодом після 1991 р,

¹ У Попередньому звіті Канцелярії Прокурора МКС окупація і анексія РФ Криму кваліфікована як міжнародний збройний конфлікт згідно ст. 2 загальної для Женевських конвенцій 1949 року (окупація, не зустріла збройного опору); ситуація на Сході України кваліфікована як змішаний конфлікт, в частині участі РФ є міжнародним [3].

² Окупувавши Крим, РФ порушила 407 двосторонніх та 80 міжнародних договорів з Україною, повідомила Перший заступник Міністра інформаційної політики України Е. Джапарова [4].

³ Розвиток ситуації цілком прораховувався. Як вказує міністр закордонних справ України П. Клімкін: «Ми передбачали це розвиток подій (загострення ситуації в Азовському морі – прим.), і передбачали його не вчора і не позавчора. Ми прекрасно розуміли, що Росія почне контрольовану ескалацію і почне піднімати ставки [5].

⁴ Аналіз правового статусу та режиму Азовського моря та Керченської протоки після тузлинського конфлікту та укладення Договору 2003 р. було проведено в наступних спеціальних дослідженнях: Анцелевич Г.А. Актуальные проблемы современного международного морского права. К. Украинская академия внешней торговли, 2006. – 183-195; Дмитриченко І. Азовське море і Керченська протока: становлення правового режиму та делімітація морських кордонів / І. Дмитриченко // Право України. – 2012. – № 3/4. – С. 231-241; Короткий Т.Р. Правовой статус Азовского моря и проблемы нормативно-правового обеспечения сотрудничества Украины и Российской Федерации в сфере охраны и использования ресурсов Азовского моря / Т.Р. Короткий // Экономико-экологические проблемы Азовского моря : монография / за ред. Б.В. Буркинського, В.М. Степанова, С.В. Бердникова. – О. : Фенікс, 2009. – С. 344-389; Короткий Т.Р. Нормативно-правовое обеспечение сотрудничества Украины и Российской Федерации в сфере охраны и использования ресурсов Азовского моря / Т.Р. Короткий // Интегрированное управление ресурсами и безопасностью в бассейне Азовского моря : монография / под ред. Б.В. Буркинського, В.Н. Степанова (Украина), С.В. Бердникова (Российская Федерация). – О. : ИНРЭЭ НАН Украины, 2010. – С. 520-550; Короткий Т.Р. Теоретичні проблеми еволюції правового статусу і режиму Азовського моря / Т.Р. Короткий // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – О. : Фенікс, 2010. – Вип. 39. – С. 420-433; Шемякин А.Н. Политико-правовые аспекты проблемы Азовского моря, Керченского пролива и острова Тузла / Центр морского права / Журнал «Морское право» / № 2 Апрель-Июнь 2004 г. Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1238166>; Чернявський А.Л. Міжнародно-правові проблеми визначення статусу Азовського моря та Керченської проток / А.Л. Чернявський // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2012. – № 2. – С. 89-94; Шемякин А.Н. Право пользования морем (генезис структуры и содержания) : монография / Одесса : Астропринт, 2004. – С. 219-225.

Цікавими є роботи, підготовлені після 1991 року, але до укладення Договору 2003 р.: Современное международное морское право и практика его применения Украиной / А.А. Щипцов, Г.А. Анцелевич, А.Ф. Высоцкий [и др.]. – К. : Наук. Думка, 1995. – С. 214-227; Шемякин О. Азовське море та Керченська протока: реалії сьогодення // Право України. – 1998. – № 12. – С. 113-118 та інші.

приймаючи деякі юридичні факти щодо Азовського моря та Керченської протоки як даність, усвідомлюючи при цьому суто теоретичну багатозначність ситуації, яка не мала, або практично не мала виключно правового рішення¹.

Міжнародно-правовий аналіз ситуації в Азовському морі та Керченській протоці, незважаючи на єдиний контекст у рамках агресії РФ проти України і взаємозв'язок різних компонентів, доцільно проводити на підставі виділення окремих проблем і механізмів їх вирішення, серед яких ми виокремлюємо:

- міжнародно-правового аналізу статусу та режиму Азовського моря та Керченської протоки у динаміці;
- міжнародно-правову оцінку будівництва моста через Керченську протоку та її політико-правові наслідки пов'язані з обмеженням судноплавства в Керченській протоці;
- міжнародно-правову оцінку діям РФ щодо перешкоджання правомірного використання Україною Азовського моря, внаслідок затримання суден, що прямують у порти України;

Однак спочатку окреслимо загальну правову ситуацію, що склалася в Азовському морі і Керченській протоці напередодні окупації та анексії Криму.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СТАТУСУ ТА РЕЖИМУ АЗОВСЬКОГО МОРЯ ТА КЕРЧЕНСЬКОЇ ПРОТОКИ

Історично Азовське море було внутрішнім морем, спочатку Російської імперії, а потім СРСР, що дало формальну підставу для укладення у 2003 році Договору між Україною і РФ про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки (далі – «Договір 2003 р.»).

Безсумнівно, цей Договір був укладений під тиском РФ – про це свідчить конфлікт навколо острова Коса Тузла, який не часто згадують у теперішній час [17, с. 180-184]. У юридичній площині обставини укладання Договору 2003 р. мають значення щодо можливості визнання нікчемності Договору 2003 р., укладеного через загрози застосування сили, в порушення принципів міжнародного права, втілених у Статуті ООН відповідно до ст. 52 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. Беззаперечно, ратифікація та подальші дії України щодо дотримання Договору 2003 р. роблять вкрай малоімовірним посилення на обставини його укладення в контексті застосування зазначеної статті Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., проте, на наш погляд, не враховувати зазначену обставину не варто.

Чи було безальтернативним для України укладення Договору 2003 р. та його підписання в тому вигляді, і на тих умовах, які ми зараз маємо? Питання скоріш політичне, ніж правове. На момент подій навколо острова Коса Тузла та переговорів президентів України та РФ, які відбулися та призвели до появи Договору 2003 р., ймовірно, Україна була приречена на укладення Договору 2003 р., враховуючи ту політичну лінію, якої додержувалася влада України, можливо, однак, на дещо вигідніших умовах. Якщо відійти ще далі, на період 90-х років, то, на нашу думку, щодо Азовського моря та Керченської протоки, вікно можливостей у України було значно ширше.

Проте, зазначений Договір 2003 р., який у даний час діє, і одночасно грубо порушується РФ шляхом: 1) окупації і анексії Криму, включаючи внутрішні води України в Керченській протоці; 2) контролю за судноплавством у Керченській протоці в зоні відповідальності України (Керч-Єнікальський канал); 3) будівництва мосту через Керченську протоку; 4) обмеження судноплавства через Керченську протоку; 5) обмеження судноплавства в Азовському морі; 6) перешкоджанню іншим законним способам використання Україною Азовського моря та Керченської протоки.

У більш широкому контексті РФ порушує принципи Договору 2003 р., що викладені в преамбулі, а саме: того, що всі питання, які стосуються Азовського моря та Керченської протоки, повинні вирішуватися лише мирними засобами спільно або за згодою України та Росії; необхідності збереження Азово-Керченської акваторії як цілісного господарського та природничого комплексу, що використовується в інтересах України та Росії.

Важливою є публікація, підготовлена спільно українським та німецьким дослідниками з міжнародного права Д. Коваля та В. Шаца, в якій вони розглядають правові питання статусу та режиму Азовського моря та Керченської протоки, перш за все, в контексті справи Україна проти РФ в Арбітражі, створеного згідно з Додатком VII до Конвенції ООН з морського права 1982 р., на основі сучасної методології дослідження міжнародно-правових питань [16]. У нашій публікації питання арбітражного провадження ми приймаємо як одну з обставин, яку важливо мати на увазі приймаючи рішення щодо долі Договору 2003 р., однак яка має вплив скоріше у середньостроковій перспективі, залишаючи це питання для подальшого аналізу.

¹ У статті ми практично не торкаємось питання правомірності укладання Договору 2003 р., яке, однак має велике значення у контексті його визнання третіми державами та підстав для його денонсації. Див., наприклад, [12].

В Азовському морі не було проведено лінію розмежування між Україною і РФ, як це передбачав Договір 2003 р., незважаючи на кілька десятків раундів переговорів (переговори велися як до, так і після укладення Договору 2003 р.). Що стосується реальної мети РФ на переговорах з Україною щодо розмежування Азовського моря та Керченської протоки, то її, як до, так і після укладення Договору 2003 р., ймовірно слід охарактеризувати як таку, що була спрямована на «заморожування» ситуації, імітацію ведення переговорів, з тим, щоб вони не привели до досягнення результату – розмежування вод Азовського моря та Керченської протоки.

Тобто в Азовському морі відсутній державний кордон між внутрішніми водами України та внутрішніми водами РФ. Цей факт створює додаткові складнощі для відстоювання інтересів України, оскільки з точки зору фактичного правового стану води Азовського моря – внутрішні води двох держав без їх диференціації на внутрішні води України, та на внутрішні води РФ, хоча такий стан не відповідає п. 1 та п. 2 ст. 1 Договору 2003 р.

Відносно Договору 2003 р. та встановленого їм статусу Азовського моря та Керченської протоки важливою обставиною є мовчазна згода або визнання третіх держав, у відношенні визнання цього статусу, яке до окупації та анексії Криму було фактично присутнє. Це питання докладно розглянуто нами в параграфі колективної монографії «Теоретичні проблеми еволюції правового статусу та режиму Азовського моря» (розділ Правовий статус Азовського моря і проблеми нормативно-правового забезпечення співробітництва України та Російської Федерації в сфері охорони і використання ресурсів Азовського моря) ще в 2009 р. [8, с. 344–389]. Щодо ситуації, яка склалася після окупації та анексії Криму та фактичної окупації та анексії Азовського моря та Керченської протоки, то на наш погляд, факт визнання вод Азовського моря як історичних внутрішніх вод з боку третіх держав, може стати кардинально іншим відповідно до доктрини обставин, що змінилися.

Таким чином, унікальність статусу Азовського моря та Керченської протоки визначається не тільки тим, що їх води за правовим статусом є внутрішніми водами на підставі історичного статуту, що в принципі в міжнародному морському праві не є унікальним [18, с. 132; 19, с. 259–261; 20, с. 171–174], а ще й тим, що статус внутрішніх вод встановлений на підставі міжнародного договору¹, і в даний час це загальні внутрішні води двох держав. Причому, виходячи зі змісту Договору 2003 р., статус загальних внутрішніх вод Азовського моря є тимчасовим станом, оскільки абз. 2 ст. 1 Договору 2003 р. прямо вказує на делімітацію Азовського моря, яке «розмежується лінією державного кордону відповідно до угоди між Сторонами». Таким чином, сам по собі Договір 2003 р. не закріплює води Азовського моря як внутрішні води загального користування, такий статус тимчасовий, до реалізації положень абз. 2 ст. 1 Договору 2003 р., у якій власне і полягає узгоджена воля двох держав щодо досягнення зазначеної мети вказаного договору.

Тобто твердження відносно того, що Договір 2003 р. закріплює статус вод Азовського моря як вод загального користування суперечить меті і духу Договору 2003 р., та будь-які дії, що ґрунтуються на такому припущенні є помилковими. На нашу думку, російська сторона, як мінімум, повинна дотримуватися лінії, за якою вона пропонувала провести розмежування вод Азовського моря, тобто тієї лінії розмежування, яку російська сторона пропонувала на переговорах з Україною щодо розмежування Азовського моря. При цьому, фактично спірним є район між лініями розмежування Азовського моря, які пропонували Україна та РФ, а щодо інших морських просторів Азовського моря вони повинні розглядатися як внутрішні води України та внутрішні води РФ.

Інша ситуація з Керченською протокою, статусу якої присвячений абз. 3 ст. 1 Договору 2003 р. У цій нормі не йдеться про розмежування протоки лінією державного кордону, а про те, що «Врегулювання питань, що відносяться до акваторії Керченської протоки, здійснюється за угодою між Сторонами». Таким чином, щодо правового статусу та режиму Керченської протоки, по-перше, необхідно застосовувати абз. 1 статті 1 Договору 2003 р., де води Керченської протоки в цілому визначені внутрішніми водами України і РФ на основі історичного статуту; по-друге, в абз. 3 ст. 1 Договору 2003 р. йдеться виключно про акваторію протоки, термін, який не має чіткого визначення в міжнародному морському праві. Щодо вказаної ситуації його можна трактувати широко – весь водний простір Керченської протоки, або, більш вузько – його судноплавну частину. До врегулювання питань, щодо акваторії Керченської протоки на підставі угоди між Україною та РФ, її статус визначається п. 1 ст. 1 Договору 2003 р. – внутрішні води України та РФ, а щодо режиму та забезпечення контролю *die status quo*, який існував на момент укладення Договору 2003 р., з контролем України над Керч-Єнікальським каналом тощо. Спорудження моста через Керченську протоку, контроль РФ над Керч-Єнікальським каналом, дії РФ щодо обмеження судноплавства в Керченській протоці є грубим порушенням Договору 2003 р.

¹ Дана ситуація є унікальною, але правомірною з точки зору міжнародного морського права. У цьому контексті особливий інтерес викликає думка Д. Коломбоса щодо заток, оточених територією двох або більше держав, яку в ситуації Азовського моря та Керченської протоки можна використовувати за аналогією [20, с. 174, 8, с. 351–359].

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОЦІНКА БУДІВНИЦТВА МОСТА ЧЕРЕЗ КЕРЧЕНСЬКУ ПРОТОКУ ТА ЇЇ ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ

Одним з найбільш зухвалих наслідків окупації та анексії Криму РФ стало будівництво моста через Керченську протоку. Як саме будівництво, так і експлуатація моста спричинили за собою ланцюг подій, які визначають справжню мету будівництва моста через Керченську протоку – забезпечення РФ повного контролю над протокою та в цілому над Азовським морем, фактично анексувавши його. Оскільки води Азовського моря та Керченської протоки є внутрішніми водами України та Російської Федерації, то, міжнародно-правовий термін «агресія» має в даній ситуації не тільки політичне, але й суто юридичне значення¹. Дії РФ у Керченській протоці та Азовському морі порушують права та інтереси не тільки України [22], але й третіх держав, є відвертим та явним порушенням міжнародного права, в зв'язку з чим призвели до жорсткої реакції міжнародної спільноти [23]². Оскільки безпосередньою причиною загострення ситуації в Азовському морі та Керченській протоці стало будівництво моста через Керченську протоку (аналіз питань, пов'язаних з першопричиною всіх подій – окупацію та анексію Криму ми залишаємо за межами цієї статті), то окремим питанням є міжнародно-правова оцінка будівництва моста через Керченську протоку.

Оцінку ситуації, що виникла в зв'язку з будівництвом РФ моста через Керченську протоку й політико-правові наслідки цього будівництва (що пов'язані з обмеженням судноплавства, забрудненням морського середовища, пошкодженням підводної культурної спадщини, погіршенням стану морських живих ресурсів тощо)³ необхідно оцінювати через призму трьох рівнів міжнародно-правової регламентації⁴.

По-перше, будівництво моста через Керченську протоку, контроль та обмеження судноплавства в Керченській протоці (Керч-Єнікальському каналі) є наслідком порушення РФ основних принципів міжнародного права внаслідок окупації та анексії Криму, та найбільш серйозного порушення – агресії [26, 27, 28]. У зв'язку з цим, будь-які дії, які є похідними від міжнародно-протиправного діяння, є міжнародно-протиправними⁵. Тобто саме будівництво моста через Керченську протоку, яке є наслідком порушення РФ принципів територіальної цілісності, непорушності кордонів, інших основних принципів міжнародного права, що неодноразово підкреслювалося в актах міжнародних організацій [29, 30] та заявах окремих держав [31, 32, 33, 34, 35, 36, 37], та було детально проаналізовано в монографії професора О.В. Задорожного [27, 38] та працях багатьох юристів-міжнародників [39, 40, 41, 42, 43, 44, 45], є міжнародно-протиправним, відповідно до загального принципу права⁶ *Ex injuria jus non oritur*⁷. На цьому принципі заснована Доктрина Стімсона (*Stimson Doctrine*), яка знайшла практичне втілення в Кримській декларації [47, 48, 49].

Про оцінку будівництва моста через Керченську протоку як міжнародно-протиправного діяння свідчать санкції, введені Україною [50], ЄС [51] та низкою держав [52] щодо компаній та окремих осіб, які брали участь у будівництві моста через Керченську протоку. Санкції є одним із міжнародно-пра-

¹ Президент Петро Порошенко в інтерв'ю The Washington Post наголосив: «Мета Росії - окупувати Азовське море так само, як був окупований Крим. Це жорстке порушення міжнародного права, і ми не можемо це прийняти. Ми зміцнюємо наших військових там і порушуємо справу проти Росії в міжнародній постійній палаті третейського суду» [21].

² Речниця Державного департаменту США Хізер Нойерт заявила, що «Сполучені Штати засуджують утиски Росією міжнародного морського перевезення в Азовському морі та через Керченську протоку. З квітня Росія затримує сотні комерційних суден, і останніми тижнями вона зупинила що найменш 16 комерційних суден, які намагались дістатись українських портів» [24].

³ З часу побудови Керченського мосту, який перегордив шлях великим кораблям, 144 кораблі не змогли дістатися до Маріупольського порту. Малі рибальські судна перестали віддалятися від українських берегів через побоювання переслідування з боку ФСБ. Все це, за офіційною статистикою, зменшило прибутки порту на 30%. [25].

⁴ Це не вичерпний перелік рівнів міжнародно-правової регламентації, який підлягає аналізу в зв'язку із будівництвом моста через Керченську протоку та міжнародно-правовими зобов'язаннями, що були порушені РФ. За межами аналізу залишилися зобов'язання в сфері захисту та збереження морського середовища, охорони морських живих ресурсів, охорони підводної культурної спадщини та деякі інші. Ми розглянули лише основні, найбільш грубі порушення міжнародно-правових зобов'язань РФ, проте, як ті, що були розглянуті, так і ті, що не розглянуті, породжують міжнародно-правову відповідальність РФ.

⁵ Відповідно до п. 2 ст. 41 Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, жодна держава не визнає правомірним положення, що склалося внаслідок серйозного порушення державою зобов'язання, що впливає з імперативної норми загального міжнародного права, і не надає допомоги або сприяння у збереженні такого стану [58].

⁶ Загальні принципи права є джерелом міжнародного права. Пункт 1 ст. 38 Статуту Міжнародного суду ООН [46].

⁷ Неправомірні дії не можуть бути основою прав для правопорушника.

вових інструментів припинення міжнародно-протиправних діянь РФ в Азовському морі та Керченській протоці, а також закликання її до відповідальності¹.

Не викликає сумнівів, що власне будівництво моста через Керченську протоку стало можливим, здійснювалося і було доведено до закінчення внаслідок окупації та анексії Криму РФ, які, безперечно, є міжнародно-протиправними. Тобто первинне порушення, як зазначених універсальних норм міжнародного права, так і значної кількості регіональних і двосторонніх норм, що діяли² між Україною та РФ на момент окупації та анексії Криму³, яке спричинено окупацією та анексією РФ Криму, робить протиправними будь-які похідні від первинного порушення дії, в даному випадку – будівництво моста через Керченську протоку, які в інших умовах міжнародно-протиправними не були би⁴.

Дії, які пов'язані з обмеженням судноплавства через Керченську протоку, як власне і контроль РФ над протокою в цілому, та, особливо підкреслимо, контроль над Керч-Єнікальським каналом⁵, який став наслідком окупації та анексії Криму, так само є протиправними. Обмеження проходу суден через Керченську протоку в процесі будівництва моста через Керченську протоку, обмеження проходу суден за габаритами внаслідок спорудження моста через Керченську протоку, як і затримки, зупинки та огляди суден при проходженні через Керченську протоку, також є міжнародно-протиправними. Так само протиправними є будь-які інші наслідки будівництва (економічні, екологічні, культурні).

По-друге, зазначені дії РФ є протиправними згідно з принципами та звичаєвими нормам міжнародного морського права, Конвенції ООН з морського права 1982 р. (далі – «Конвенції 1982 р.»), що є однією з підстав звернення України до Арбітражу, створеного згідно з Додатком VII до Конвенції ООН з морського права 1982 р.

Про які принципи та норми Конвенції 1982 р.⁶ може йти мова? Звичайно, є величезна спокуса почати посилатися на велику кількість норм Конвенції 1982 р. Однак ми обмежимося тими, які до даної ситуації, на наш погляд, можна застосувати найбільш безсумнівно.

Перш за все, це положення преамбули Конвенції 1982 р. щодо мети та принципів Конвенції 1982 р., які стосуються співпраці, взаєморозуміння, забезпечення миру та безпеки, і фактично порушуються діями РФ в Азовському морі та Керченській протоці. Особливо відзначимо положення преамбули Конвенції 1982 р., згідно до якого «питання, які не врегульовані цією Конвенцією, продовжують регулюватися нормами та принципами загального міжнародного права». Таким чином, не викликає сумнівів, щодо ситуації в Азовському морі та Керченській протоці мають застосовуватися норми та принципи загального міжнародного права.

Конвенція 1982 р. практично не зачіпає питання статусу та режиму внутрішніх вод, та залишає регулювання режиму внутрішніх вод на розсуд прибережних держав. Однак, щодо меж та статусу внутрішніх вод, у ряді випадків їхнього режиму, діють звичаєві норми міжнародного морського права. Це так само стосується й історичних вод, правомірність встановлення яких, у значній мірі заснована саме на звичаєвих нормах міжнародного морського права [19, с. 259-261; 20, с. 171-174; 8, с. 351-359].

На нашу думку, положення Конвенції 1982 р., які найбільшим чином можна застосувати, до Азовського моря та Керченської протоки є норми Частини IX «Замкнені чи напівзамкнені моря». На наш погляд, Азовське море та Керченська протока підпадають під визначення ст. 122 Конвенції 1982 р. замкненого чи напівзамкненого моря. Наша позиція досить послідовна, в 2009 році ми писали, що «Ще однією особливістю Азовського моря є його приналежність до категорії «замкненого чи напівзамкненого»... на нашу думку, кажучи про Азовське море, як про «замкнене чи напівзамкнене», слід керуватися виключно нормами Частини IX Конвенції 1982 року» [8, с. 356-356].

¹ Президент Петро Порошенко в інтерв'ю The Washington Post наголосив: «Росія не має права атакувати або спиняти наші судна, які перевозять товари та пасажирів з двох важливих портів України, Маріуполя та Бердянська. Якщо Росія не зупиниться, у нас є лише один інструмент – санкції» [21].

² Більшість, з яких діє і в даний час, і тим самим, є такими, що грубо порушуються РФ з 2014 р.

³ Окупувавши Крим, РФ порушила 407 двосторонніх та 80 міжнародних договорів з Україною, повідомила Перший заступник Міністра інформаційної політики України Е. Джапарова [53].

⁴ Мається на увазі ситуація, що мала місце до 2014 року, коли велися переговори між Україною та РФ щодо будівництва моста через Керченську протоку за згодою України та РФ. Внаслідок переговорів була укладена Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про спільні дії з організації будівництва транспортного переходу через Керченську протоку від 17.12.2013 р. [54]. Окупація та анексія Криму призвели до зміни ситуації, і неможливості виконання Угоди. Угода була припинена Україною Постановою Кабінету Міністрів України «Про припинення дії Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про спільні дії з організації будівництва транспортного переходу через Керченську протоку» № 493 від 01.10.2014 р. [55].

⁵ Контроль над Керч-Єнікальським канал здійснювала Україна. Прохід через Керч-Єнікальським каналом забезпечувала капітанія. У 2002 році Міністерством транспорту України були затверджені Правила плавання суден Керч-Єнікальським каналом і підхідними каналами до нього. Контроль за виконанням суднами Правил відповідно п. 1.5 здійснює Центр регулювання руху суден Керченського морського порту [56].

⁶ Україна та РФ є державами-учасницями Конвенції ООН з морського права 1982 р.

Ми не бачимо протиріччя між статусом внутрішніх вод Азовського моря та Керченської протоки, й визначенням їх після 1991 року в якості «замкненого чи напівзамкненого»¹. Як зазначалося раніше, прямого обмеження на це немає, ані в Конвенції 1982 р. в цілому щодо географічної сфери дії (в Конвенції 1982 року прямо не вказується, що вона не регулює режим внутрішніх вод, в Конвенції 1982 року режим цих вод практично не прописаний), ані в ст.ст. 122-123 Конвенції 1982 р. Ми так само не вбачаємо прямого протиріччя щодо застосування зазначених норм Конвенції 1982 р. та положень Договору 2003 р.

Визначення ст. 122 Конвенції 1982 р. включає три умови: перша – обов'язкова, що застосовується до всіх випадків, друга та третя – альтернативні. Немає сумніву, що Азовське море з Керченською протокою підпадає під визначення «затока, басейн або море, оточене двома або більше державами», і «сполучається з іншим морем або океаном через вузький прохід» (ст. 122 Конвенції 1982 року). Тому, на нашу думку, з 1991 року, як до укладення Договору 2003 р., так і після його укладення, Азовське море з Керченською протокою є замкненим чи напівзамкненим морем відповідно до Конвенції 1982 р.

Зобов'язання держав-членів Конвенції 1982 р., які омиваються замкненими чи напівзамкненими морями, створюють положення ст. 123 Конвенції 1982 р. «Співпраця держав, що омиваються замкненими чи напівзамкненими морями», яка вказує, що їм «належить співробітничати одна з одною у здійсненні своїх прав і у виконанні своїх обов'язків по цій Конвенції. З цією метою вони або безпосередньо або через відповідну регіональну організацію прагнуть: а) координувати управління живими ресурсами моря, їх збереження, розвідування та експлуатацію; б) координувати здійснення своїх прав і обов'язків щодо захисту і збереження морського середовища; в) координувати політику проведення наукових досліджень і здійснювати там, де це доцільно, спільні програми наукових досліджень у даному районі; г) запрошувати, коли це доцільно, інші зацікавлені держави або міжнародні організації для співробітництва у втіленні в життя положень цієї статті». Фактично будівництво РФ моста через Керченську протоку порушило п. а, б, в ст. 123 Конвенції 1982 р. Нажаль, вибір міжнародно-правових інструментів з відстоювання прав та інтересів України за цією нормою Конвенції 1982 р. у конкретній ситуації в Україні є досить незначним, проте він існує, і може бути використаний у захисті національних інтересів України в Азовському морі та Керченській протоці.

Щодо звичаєвих норм міжнародного морського права, які застосовуються як до порядку встановлення внутрішніх вод, у першу чергу історичних, так і до визначення їхнього режиму, тобто, перш за все, необхідно визначитися з обсягом цих норм [12]. Це стосується, по-перше, підстав, порядку та правомірності встановлення статусу просторів Азовського моря та Керченської протоки, як історичних внутрішніх вод², по-друге, застосування положень звичаєвих норм міжнародного морського права до режиму внутрішніх вод Азовського моря та Керченської протоки і відповідність цим нормам окремих положень Договору 2003 р., і окремо практиці дії РФ в Азовському морі та Керченській протоці; по-третє, застосування положень звичаєвих норм міжнародного морського права до прав та обов'язків держав, що омиваються замкненими чи напівзамкненими морями. Уточнимо, що положення Договору 2003 р. будуть діяти, якщо вони не суперечать універсальним нормам міжнародного морського права (звісно, що також й імперативним нормам міжнародного права, але це положення ми приймаємо, як само собою зрозуміле), а в разі прогалин, наявності нерегульованих питань у Договорі 2003 р., мають бути застосовані універсальні звичаєві норми міжнародного морського права, або локальні звичаєві норми міжнародного морського права, які вочевидь визнані Україною та РФ.

По-третє, дії РФ з будівництва та експлуатації моста через Керченську протоку порушують двосторонній Договір 2003 р. Причому, порушенням Договору 2003 р. є не тільки будівництво та експлуатація моста, але й дії РФ з окупації та анексії Криму, які призвели до порушення положень преамбули та ст.ст. 1, 2, 3 Договору 2003 року.

Звичайно, що посилення РФ у якості виправдання/обґрунтування своїх дій на анексію, а в риторичі РФ «приєднання» Криму, нікчемні, бо міжнародно-протиправне діяння не може виправдовувати та робити правомірним інше порушення, а спорудження моста через Керченську протоку, як і інші самостійні та похідні дії РФ у Керченській протоці, є не чим іншим, як порушенням абз. 3 ст. 1 Договору 2003 р.

¹ Ряд авторів так само посилаються на положення Конвенції 1982 року, але, як правило, в менш «імперативній» формі, щодо можливості їхнього застосування до Азовського моря та Керченської протоки. Виняток становить А.Л. Чернявський, який вказує: «Відповідно до Конвенції ООН з морського права 1982 р. Азовське море слід визначати як замкнуте море, проте відповідні посилання у Договорі між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки 2003 р. відсутні.» [12]. Також див. [6, с. 184-185; 8, с. 356-358; 13, с. 224-225].

² А.Л. Чернявський вказує, що «двостороннє визнання Азовського моря та Керченської протоки Договором 2003 р. історично внутрішніми водами України та Росії слід розглядати як таке, що суперечить нормам сучасного міжнародного права» [12, с. 93-94].

Обмежуючи аналіз дій РФ з будівництва та експлуатації моста через Керченську протоку і відповідних похідних дій, виключно положеннями Договору 2003 р., відзначимо, що РФ порушила, по-перше, положення преамбули Договору 2003 р., а саме щодо важливого «значення Азовського моря та Керченської протоки для економічного розвитку України і Росії»; «що всі питання, які стосуються Азовського моря та Керченської протоки, повинні вирішуватися лише мирними засобами спільно або за згодою України і Росії»; «виходячи з необхідності збереження Азово-Керченської акваторії як цілісного господарського та природничого комплексу, що використовується в інтересах України та Росії». Будучи загальними та декларативними, дані положення визначають принципи, мету та основні завдання Договору 2003 р., та його інші норми повинні тлумачитися та реалізовуватися відповідно до положень преамбули Договору 2003 р. Фактичні дії РФ з будівництва та експлуатації моста через Керченську протоку було проведено без узгодження, та всупереч волі України [22], вони були наслідком агресії, із застосуванням збройних підрозділів РФ для окупації Криму, яка кваліфікується як міжнародний збройний конфлікт [3, 41], порушили права та інтереси України в сфері збереження Азово-Керченської акваторії як цілісного господарського та природничого комплексу, що використовується в інтересах України, призвели до погіршення економічного розвитку України внаслідок обмеження судноплавства через Керченську протоку за габаритами суден, збільшення строків та затримок при проході суден через протоку у зв'язку з оглядами правоохоронними органами РФ.

Також РФ порушила положення абз. 3 ст. 1 Договору 2003 р., оскільки будівництво та експлуатація моста через Керченську протоку призвели до змін, щодо акваторії Керченської протоки, а норма передбачає що «Врегулювання питань, що відносяться до акваторії Керченської протоки, здійснюється за угодою між Сторонами». Звісно, що на зазначені дії згоди України не було [22]. Підкреслимо, що ця норма Договору 2003 р. вже була порушена самим фактом окупації та анексії Криму, і подальшими змінами в питаннях статусу, режиму та використання акваторії Керченської протоки, але ми в цьому параграфі обмежуємося питаннями будівництва та експлуатації моста через Керченську протоку.

Не викликає сумніву, що затримки та контроль РФ щодо суден, їхнього проходження через Керченську протоку в Договорі 2003 р. є тісно пов'язаними з питаннями заходу й судноплавства в Азовському морі, тому ми одночасно проаналізуємо їх в окремому параграфі. Однак, відзначимо, що міжнародно-правова оцінка ситуації, яка пов'язана з протиправними діями РФ в Азовському морі та Керченській протоці, знаходиться в єдиному причинно-наслідковому зв'язку з окупацією та анексією Криму, і повинна розглядатися в комплексі, починаючи від причини та закінчуючи наслідками.

Всі ці дії тягнуть міжнародно-правову відповідальність РФ на підставі загального міжнародного права і, перш за все, згідно до норм інституту міжнародно-правової відповідальності, що кодифіковані в Статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння¹. Будівництво моста через Керченську протоку та наслідки, що пов'язані з ним, є частиною міжнародно-протиправних діянь, що скоєні РФ, у зв'язку з чим, відповідальність РФ за будівництво моста через Керченську протоку та наслідки, що пов'язані з ним, є частиною більш широкої відповідальності за окупацію і анексію Криму та в цілому агресію проти України. Вона включає з себе обов'язок припинити міжнародно-протиправне діяння та відшкодувати шкоду, що була ним спричинена². Це питання вимагає самостійного аналізу, однак, відзначимо, що обмеження судноплавства в Керченській протоці та Азовському морі спричинило порушення прав не тільки України, але й прав третіх держав, які також мають право притягнути РФ до відповідальності в частині збитків, спричинених внаслідок обмеження судноплавства РФ по відношенню до суден під їхнім прапором.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ОЦІНКА ДІЯМ РФ ЩОДО ПЕРЕШКОДЖАННЯ ПРАВОМІРНОГО ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНОЮ АЗОВСЬКОГО МОРЯ

Договір 2003 р. визначає Азовське море та Керченську протоку історичними внутрішніми водами України та Російської Федерації. Тобто Договір 2003 р. закріплює особливий правовий статус, і похідний від статусу специфічний правовий режим використання цих морських просторів.

Дії РФ після окупації та анексії Криму грубо порушують права та інтереси України по використанню просторів Азовського моря та Керченської протоки, на які відповідно до Договору 2003 р. поширюється суверенітет України. Такі правомірні види використання Азовського моря та Керченської протоки, як судноплавство і рибальство зазнали значних обмежень через неправомірні дії РФ.

¹ Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння. Резолюція ГА ООН 56/83 від 12 грудня 2001 р. [58].

² Президент України П. Порошенко заявив: «Я наполягаю на як найскорішому створенні координаційного органу з формування консолідованої претензії України до Росії для відшкодування завданих збитків...» [57].

Спостерігається порушення прав України і щодо інших видів правомірною використання Азовського моря та Керченської протоки.

Стаття 2 Договору 2003 р. проголошує свободу судноплавства в Азовському морі та Керченській протоці фактично для всіх суден і військових кораблів, що плавають під прапором України (винятком зі змісту статті є державні судна, які експлуатуються в комерційних цілях). Ми вважаємо, що існує певна можливість інтерпретації цього положення на користь України, з розумінням неоднозначності такої інтерпретації.

Оскільки Договір 2003 р. не містить визначення «свободи судноплавства», то її потрібно розуміти в загальноприйнятому сенсі, включаючи визначення змісту «свободи судноплавства» в міжнародному звичаєвому і договірному праві. Ми обмежимося аналізом положень Конвенції 1982 р., які є кодифікацією звичаєвих норм міжнародного морського права, перш за все, щодо свободи відкритого моря.

Конвенція 1982 р. відносить свободу судноплавства до свободи відкритого моря (ст. 87), і деталізує її зміст у Розділі 1. «Загальні положення» Частини VII «Відкрите море». Без сумніву, ці норми призначені для регулювання діяльності в іншому просторі, ніж внутрішні води¹, проте договірні держави, а саме Україна і РФ у Договорі 2003 р. поширили свободу судноплавства для суден і кораблів під своїм прапором на всю акваторію Азовського моря та Керченської протоки (підкреслимо, тільки судноплавства), в тому числі і після потенційного розмежування, що досить дивно і парадоксально стосовно статусу внутрішніх вод. Але саме так норма сформульована у п. 1 ст. 2 Договору 2003 р.: «Торговельні судна та військові кораблі, а також інші державні судна під прапором України або Російської Федерації, що експлуатуються в некомерційних цілях, користуються в Азовському морі та Керченській протоці свободою судноплавства».

Цікавим є подальша інтерпретація положень ст. 110 «Право на огляд» Конвенції 1982 р. як таких, які так само є звичаєвими нормами міжнародного морського права. Тобто підкреслюємо, ми не застосовуємо норми Конвенції 1982 р. до режиму судноплавства через Керченську протоку (та в Азовському морі), а тільки визначаємо зміст поняття «свобода судноплавства» через положення Конвенції 1982 р., які в більшості випадків є кодифікацією універсальних норм звичаєвого міжнародного морського права. Виходячи зі змісту ст. 110 Конвенції 1982 р., право на огляд мають військові кораблі; огляду можуть піддаватися лише іноземні судна, які не користуються повним імунітетом; для огляду повинні бути вагомими підстави - підозра, що судно займається піратством, работоргівлею, несанкціонованим мовленням, а держава прапора військового корабля має юрисдикцію відповідно до статті 109 Конвенції 1982 р.; судно, яке оглядають не має національності; або хоча на ньому піднятий іноземний прапор або воно відмовляється підняти прапор, це судно насправді має ту ж національність, що і даний військовий корабель. Також, військовий корабель може провести перевірку права судна на його прапор. Якщо підозри виявляються необґрунтованими і за умови, що оглянуте судно не вчинило ніяких дій, які виправдовували б ці підозри, йому повинні бути відшкодовані будь-яка завдана шкода або збиток.

З цього положення можна зробити наступний висновок: огляд торгових суден під українським прапором у Керченській протоці суперечить п. 1 ст. 2 Договору 2003 р., тому що порушує їхнє право на свободу судноплавства, закріплену в зазначеній статті. Винятком є випадки обґрунтованої підозри що судно займається піратством, работоргівлею ... У разі необґрунтованих підозр судно має право на відшкодування шкоди або збитків. Що стосується військових кораблів України, то вони користуються повним імунітетом, і природно, огляду не підлягати ні в якому разі. Аналогічні положення поширюються і на всю акваторію Азовського моря (п. 1 ст. 2 Договору 2003 р.).

Безсумнівно, таке тлумачення п. 1 ст. 2 Договору 2003 року досить сміливе, оригінальне та вельми дискусійне, але, ймовірно, має право на існування. Адже з одного боку ми маємо загальну норму Договору 2003 р. про встановлення внутрішніх вод в Азовському морі та Керченській протоці, і відповідні права та юрисдикцію прибережної держави, але з іншого – не двозначну спеціальну норму, що має пріоритет над загальною. Тобто, тотальний огляд суден під українським прапором суперечить Договору 2003 р. А норми міжнародного договору мають пріоритет над нормами внутрішнього законодавства.

Є ще одна підстава незаконності контролю РФ над українськими торговельними суднами. Оскільки тимчасовий фактичний стан вод Азовського моря – загальні внутрішні води України і РФ, тобто немає окремо внутрішніх вод України і внутрішніх вод РФ (про просторові обмеження в юрисдикції ми зазначали вище виходячи з позицій держав на переговорах щодо розмежування Азовського моря та Керченської протоки), а згідно Договору 2003 р. «всі питання, які стосуються Азовського моря та Керченської протоки, повинні вирішуватися лише мирними засобами спільно або за згодою України і Росії» (пreamбула Договору 2003 г.), тобто питання контролю торгових суден в Азовському морі та

¹ Мова йде про відкрите море.

Керченській протоці підлягають спільному обговоренню, і узгодженню дій. В іншому випадку вони не є «мирними засобами», вирішеними «спільно», або за «згодою». Договір 2003 р. має пріоритет над законами і підзаконними актами РФ (п. 4 ст. 15 Конституції РФ), тобто нормативно-правові акти РФ щодо контролю торгових суден в Азовському морі та Керченській протоці повинні відповідати Договору 2003 р.

Відносно проходу через Керченську протоку суден під прапором третіх держав, положенням, що застосовується є п. 2 ст. 2 Договору 2003 р., яким встановлюється право суден під прапором третіх держав заходити в Азовське море і проходити Керченською протокою (прохід Керченською протокою ставиться в залежність від заходу в Азовське море). Однак це право обумовлене умовою: «якщо вони прямують до українського або російського порту чи повертаються з нього» (п. 2 ст. 2 Договору 2003 р.). Тобто без мети заходу в український або російський порт судна під прапором третіх держав заходити в Азовське море та проходити Керченською протокою не можуть. Знову таки, норма не передбачає право контролю як такого, але на відміну п. 1 тієї ж статті, не містить обмежень щодо його проведення. Отже, виходячи зі статусу Азовського моря та Керченської протоки такий контроль скоріше можливий, проте на умовах, викладених вище (щодо просторових меж контролю, узгодження порядку контролю, відповідності контролю цілям та духу Договору 2003 р.). Тобто, протиправність контролю за суднами в Керченській протоці обґрунтовано міжнародно-правовою протиправністю дій РФ з окупації та анексії Криму та усіх похідних наслідків, включаючи фактичний контроль над Керченською протокою та навігацією в ній.

Відносно військових кораблів або інших державних суден третіх держав, що експлуатуються в некомерційних цілях, які можуть заходити в Азовське море та проходити Керченською протокою, якщо вони прямують з візитом чи діловим заходженням до порту однієї із Сторін на її запрошення або дозвіл, погоджений з іншою Стороною, згідно п. 2 ст. 2 Договору 2003 р.

І в цій статті знову криються певні юридичні можливості для України. Виникає питання, скільки разів Україна подавала на узгодження з РФ таке запрошення або дозвіл на захід в Азовське море та прохід Керченською протокою військових кораблів або інших державних суден третіх держав, що експлуатуються в некомерційних цілях?

Інші питання україно-російського співробітництва по використанню Азовського моря і Керченської протоки регулює ст. 3 Договору. Однак, формулювання даної статті бланкетне, вона відсилає як до «наявних угод, так і укладення, у відповідних випадках, нових домовленостей».

Аналіз цих угод буде проведено нами в подальшому, однак сформулюємо наступні принципи, що впливають з цієї статті Договору 2003 р. По-перше, фактично Договір 2003 р. рамковий що стосується не судноплавних видів використання Азовського моря та Керченської протоки. По-друге, співпраця в Азовському морі та Керченській протоці, включаючи спільну діяльність «у галузі судноплавства, включаючи його регулювання та навігаційно-гідрографічне забезпечення, рибальства, захисту морського середовища, екологічної безпеки, а й також пошуку та рятування в Азовському морі та Керченській протоці» «забезпечуються шляхом як реалізації наявних угод, так і укладення, у відповідних випадках, нових домовленостей». По-третє, ці угоди повинні відповідати Договору 2003 р., як у частині принципів, закладених у преамбулі та статті Договору 2003 р., так і конкретних норм, що регулюють судноплавство в Азовському морі та Керченській протоці. По-четверте, мова йде не тільки про спеціальні угоди, укладені як до, так і після набуття чинності Договором 2003 р., а й про двосторонні, регіональні та універсальні угоди, в яких беруть участь і Україна, і РФ, та які регламентують питання, пов'язані з діяльністю у внутрішніх водах (зобов'язання в галузі безпеки мореплавства, охорони навколишнього середовища і т.п.).

Однак, не дивлячись на значний потенціал можливостей, які несуть положення Договору 2003 р. у частині протидії агресивним діям в Азовському морі та Керченській протоці, він повною мірою задіяний не був. Це визначається як суб'єктивними, так і об'єктивними причинами. Тому альтернативний варіант дій України у відповідь на міжнародно-протиправні дії РФ в Азовському морі та Керченській протоці – денонсація Договору 2003 р., має бути ретельно проаналізований і задіяний при вичерпанні інших способів дій.

ВИСНОВКИ

Безсумнівно, ситуація в Азовському морі та Керченській протоці несе прямі та явні загрози національній безпеці України. Вона далеко виходить за рамки правового спору, і є продовженням агресії РФ проти України. Дана ситуація вимагає застосування всього арсеналу сил і засобів, включаючи посилення військової присутності України в Азовському морі, використання дипломатичного впливу,

посилення санкційного тиску. Однак, міжнародно-правові підстави будь-яких дій, будь-якої позиції України безальтернативно.

Сприятлива правова ситуація для РФ в Азовському морі та Керченській протоці була створена завчасно і цілеспрямовано, проте вона не така однозначна, як здається на перший погляд. Використання положень Договору 2003 р. в інтересах України можливе і необхідне. Однак варіанти створення іншої правової ситуації в Азовському морі та Керченській протоці внаслідок денонсації Договору 2003 р. так само мають свої переваги.

Сама по собі денонсація Договору 2003 р. без певної стратегії дій, дій послідовних та активних з боку України, немає сенсу. Важливим є не внутрішньополітичний популістський ефект, а реальний захист національних інтересів України у будь-який ефективний спосіб. Значна кількість притягів та коментарів з цього приводу поверхневі, не мають будь-якого міжнародно-правового підґрунтя, та не базуються на глибокому та комплексному аналізі та розрахунку ситуації, враховуючи не тільки юридичні, а й військові, політичні, економічні, інформаційні фактори.

Важливо прорахувати усі варіанти будь-яких дій України, пов'язаних як із денонсацією Договору 2003 р., так і з продовженням його дії. Основних варіантів дій України у правовій площині два, але підваріантів значно більше. Ідеального варіанту немає, кожний має свої переваги, загрози та ризики для національної безпеки України.

Збереження *status quo* при наявності активних дій України на основі Договору 2003 р. мають певні переваги. Згідно з Договором 2003 р., Україна має певні права, і в юридичній площині ми можемо апелювати до цих прав щодо їхнього порушення з боку РФ, у тому числі в Арбітражі, створеного згідно з Додатком VII до Конвенції ООН з морського права 1982 р. Також денонсація Договору 2003 р. спричинить за собою певний правовий вакуум. На наш погляд, Україна використовує не повністю можливість, які надає Договір 2003 р. для захисту національних інтересів.

Дії України з розторгнення Договору 2003 р. зі спробою встановлення в Азовському морі територіального моря та виключної економічної зони також можливі, але цьому разі слід прорахувати, по-перше, позицію та дії у відповідь Російської Федерації, по-друге, наскільки подальші дії України після денонсації Договору 2003 р. у юридичній площині будуть відповідати міжнародному праву та будуть визнані третіми державами. Питання денонсації Договору 2003 р. слід розглядати не тільки в юридичній сфері, а й у політичній, військовій, економічній та інформаційній сферах. Також повинен бути врахований геополітичний фактор. Тобто, має бути комплексний аналіз наслідків кожного кроку, з урахуванням динаміки розвитку ситуації та прогнозуванням реакції інших держав та міжнародної спільноти.

Тобто, денонсація чи не денонсація Договору 2003 р. це не самоціль. Ціль – захист національних інтересів України, але сам Договір 2003 р., його денонсація – це певні інструменти. Важливо врахувати інтереси України не тільки у близькостроковій, а й у середньостроковій перспективі. Бо денонсувавши Договір 2003 р. ми безповоротно позбавимося певних міжнародно-правових інструментів. Це питання національної безпеки України, й вони потребують продуманого, вивіреного та професійного рішення, яке ускладнюється його комплексністю та важливістю. Міжнародне право це дуже складна річ, а у даній ситуації воно є тільки одним із чинників прийняття оптимального для захисту національних інтересів України рішення.

1. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 року // [https://undocs.org/en/A/RES/3314\(XXIX\)](https://undocs.org/en/A/RES/3314(XXIX)).
2. Украина показывает США, что не хочет защищать свою территорию – американский эксперт // <https://apostrophe.ua/article/politics/2018-08-26/ukraina-pokazyivaet-ssha-cto-ne-hochet-zaschischat-svoyu-territoriyu--amerikanskiy-ekspert/20176>
3. Report on Preliminary Examination Activities 2017 // https://www.icc-cpi.int/itemsDocuments/2017-PE-report/2017-otp-rep-PE_ENG.pdf
4. Окупувачи Крим, РФ порушили 407 двосторонніх та 80 міжнародних договорів з Україною, повідомила Перший заступник Міністра інформаційної політики України Е. Джапарова // <https://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/64128-zastupnik-ministr-zakordonnih-sprav-ukrajini-sokislitsya-vzyav-uchasty-u-mizhnarodnij-konferenciji-deokupacija-krimu-koli-i-jak>
5. Климкин рассказал, как Украина будет реагировать на провокации России в Азовском море // <http://hvylya.net/news/digest/klimkin-rasskazal-kak-ukraina-budet-reagirovat-na-provokatsii-rossii-v-azovskom-more.html>
6. Анцелевич Г.А. Актуальные проблемы современного международного морского права. К. Украинская академия внешней торговли, 2006.
7. Дмитриченко І. Азовське море і Керченська протока: становлення правового режиму та делімітація морських кордонів / І. Дмитриченко // Право України. – 2012. – № 3/4.
8. Короткий Т.Р. Правовой статус Азовского моря и проблемы нормативно-правового обеспечения сотрудничества Украины и Российской Федерации в сфере охраны и использования ресурсов Азовского моря / Т.Р. Короткий // Экономико-экологические проблемы Азовского моря : монография / за ред.

- Б.В. Буркінського, В.М. Степанова, С.В. Берднікова. – О. : Фенікс, 2009.
9. Короткий Т.Р. Нормативно-правовое обеспечение сотрудничества Украины и Российской Федерации в сфере охраны и использования ресурсов Азовского моря / Т.Р. Короткий // Интегрированное управление ресурсами и безопасностью в бассейне Азовского моря : монография / под ред. Б.В. Буркинського, В.Н. Степанова (Украина), С.В. Берднікова (Российская Федерация). – О. : ИНРЭЭ НАН Украины, 2010.
  10. Короткий Т.Р. Теоретичні проблеми еволюції правового статусу і режиму Азовського моря / Т.Р. Короткий // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. – О. : Фенікс, 2010. – Вип. 39.
  11. Шемякин А.Н. Политико-правовые аспекты проблемы Азовского моря, Керченского пролива и острова Тузла / Центр морского права / Журнал «Морское право» / № 2 Апрель-Июнь 2004 г. Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1238166>.
  12. Чернявський А.Л. Міжнародно-правові проблеми визначення статусу Азовського моря та Керченської протоки / А.Л. Чернявський // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2012. – № 2.
  13. Шемякин А.Н. Право пользования морем (генезис структуры и содержания) : монография / Одесса : Астропринт, 2004.
  14. Современное международное морское право и практика его применения Украиной / А.А. Щипцов, Г.А. Анцилевич, А.Ф. Высоцкий [и др.]. – К. : Наук. Думка, 1995.
  15. Шемякин О. Азовське море та Керченська протока: реалії сьогодення // Право України. – 1998. – № 12.
  16. Ukraine v. Russia: Passage through Kerch Strait and the Sea of Azov Part I: The Legal Status of Kerch Strait and the Sea of Azov Dmytro Koval-Valentin J. Schatz – 10 January, 2018; Ukraine v. Russia: Passage through Kerch Strait and the Sea of Azov Part II: Ukraine's Rights of Passage through Kerch Strait Dmytro Koval – Valentin J. Schatz – 12 January, 2018; Ukraine v. Russia: Passage through Kerch Strait and the Sea of Azov Part III: The Jurisdiction of the Arbitral Tribunal Dmytro Koval – Valentin J. Schatz – 15 January, 2018// <http://voelkerrechtsblog.org/authors/dmytro-koval/>
  17. Мельник С.А. Односторонние акты государств в современном международном праве : моногра. / С.А. Мельник. – Одесса : Фенікс, 2011.
  18. Курс международного права: В 6 т. – М.: Наука, 1967. – Т. 3. Основные институты и отрасли современного международного права.
  19. Броунли Я. Международное право: (в двух книгах). Книга первая. – М.: Издательство «Прогресс», 1977.
  20. Коломбос Д. Международное морское право : пер. с англ. В.В. Зайцевой и Н.И. Кузьминского / Д. Коломбос ; под ред. и со вступительной статьей к.ю.н. А.К. Жудро и д.ю.н. проф. М.И. Лазарева. – М. : Прогресс, 1975.
  21. Метою Росії є окупація Азовського моря – Президент в інтерв'ю The Washington Post // <https://www.president.gov.ua/news/metoyu-rosiyi-ye-okupaciya-azovskogo-morya-prezident-v-inter-49618>
  22. Заява МЗС України у зв'язку із протиправним відкриттям Росією мосту через Керченську протоку <https://mfa.gov.ua/ua/press-center/comments/8842-zajava-mzs-ukrajini-u-zvjazku-iz-protipravnim-vidkrittyam-rosijeju-mostu-cherez-kerchensyku-protoku>
  23. Statement by the Spokesperson on the partial opening of the Kerch Bridge https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/44568/statement-spokesperson-partial-opening-kerch-bridge_en
  24. Держдепартамент США засудив Росію за її дії в Азовському морі <https://ukrainian.voanews.com/a/derzhdep-azov-zasudzhenniya/4551049.html>
  25. Море проблем: Азов перетворюється на «прохову бочку» // <https://www.radiosvoboda.org/a/29420689.html>
  26. Zadorozhny O. Annexation of the Crimean Peninsula by the Russian Federation: Impact on International Legal Order // *Evropský politický a právní diskurz.* – 2014. – Vol. 1. – Iss. 6.
  27. Задорожний О.В. Порушення агресивною військовою Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права : монографія / Укр. асоц. міжнар. права, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжнар. відносин. – Київ : К.І.С., 2015.
  28. Задорожний О.В. Анексія Криму – міжнародний злочин : монографія / Укр. асоц. міжнар. права, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – Київ : К.І.С., 2015.
  29. United Nations General Assembly Resolution A/RES/68/262 “Territorial integrity of Ukraine” (27.03.14) // http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/68/262
  30. Parliamentary Council of Europe Resolution 2034 (2015) «Assembly Challenge, on substantive grounds, of the still unratified credentials of the delegation of the Russian Federation» // <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=21538&lang=en>
  31. By International Law, Crimea is Ukraine // https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/41530/international-law-crimea-ukraine_en
  32. Declaration by the High Representative Federica Mogherini on behalf of the EU on the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol // <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2018/03/16/declaration-by-the-high-representative-federica-mogherini-on-behalf-of-the-eu-on-the-autonomous-republic-of-crimea-and-the-city-of-sevastopol/>
  33. Ukraine – Illegal annexation of Crimea (March 21, 2017) // <https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/ukraine/events/article/ukraine-illegal-annexation-of-crimea-21-03-17>
  34. Marine Le Pen insists Russian annexation of Crimea is totally legitimate // <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/marine-le-pen-crimea-russia-putin-ukraine-illegal-annexation-france-front-national-fn-a7507361.html>
  35. ‘France will not recognise Crimea annexation’ // <https://www.thehindu.com/news/international/france-will-not-recognise-crimea-annexation/article19150622.ece>
  36. US will ‘never recognise Russia’s annexation of Crimea’ // <https://www.aljazeera.com/news/2018/07/recognise-russia-annexation-crimea-180725190209701.html>
  37. UK supports US declaration condemning the illegal annexation of Crimea // <https://www.gov.uk/government/news/uk-supports-us-declaration-condemning-the-illegal-annexation-of-crimea>
  38. Задорожний О.В. Наслідки анексії Кримського півострова для міжнародного правопорядку //

- Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – Вип. 30. – Т. 2.
39. Українська Революція гідності, агресія РФ і міжнародне право. – К. : К.І.С., 2014.
  40. Grant T.D. Annexation of Crimea / *American Journal of International Law*. - Volume 109, Issue 1, 2015.
  41. Кориневич А.О. Застосування міжнародного гуманітарного права до збройного конфлікту на території України : навч. посіб. / А.О. Кориневич ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Одеса : Фенікс, 2015.
  42. Merezhko O. Crimea's Annexation in the Light of International Law. A Critique of Russia's Legal Argumentation / *Kyiv-Mohyla Law and Politics*. - Journal 2. - 2016.
  43. Марусяк О.В. Анексія Криму Російською Федерацією як злочин агресії проти України: міжнародно-правові аспекти: Монографія / Чернівці: «Місто», 2016.
  44. The Case of Crimea's Annexation under international law / Editor Michał Zgutka. - Scholar Publishing House Ltd. - 2017.
  45. The Use of Force against Ukraine and International Law. Jus Ad Bellum, Jus In Bello, Jus Post Bellum / Editors Sergey Sayarin, Evhen Tsybulenko. - T.M.C. Asser Press. - 2018.
  46. Статут Міжнародного суду ООН // http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010
  47. Crimea Declaration <https://www.state.gov/secretary/remarks/2018/07/284508.htm>;
  48. Кримська Декларація: Заява Державного секретаря Помпео <https://ua.usembassy.gov/uk/crimean-declaration/>
  49. Короткий Т., Лук'янченко Є. Від Декларації Веллеса до Кримської декларації // http://ukrainepravo.com/international_law/public_international_law/vid-deklaratsiyi-vellesa-do-krymskoyi-deklaratsiyi/
  50. Уряд внесе на розгляд РНБО перелік юридичних осіб, до яких мають бути застосовані санкції за незаконне будівництво Керченського мосту <http://mtot.gov.ua/uryad-vnese-na-rozglyad-rnbo-perelik-yurydychnyh-osib-do-yakyyh-mayut-buty-zastosovani-sanktsiyi-za-nezakonne-budivnytstvo-kerchenskogo-mostu/>
  51. Ukraine: EU adds six entities involved in the construction of the Kerch Bridge connecting the illegally annexed Crimea to Russia to sanctions list // <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2018/07/31/ukraine-eu-adds-six-entities-involved-in-the-construction-of-the-kerch-bridge-connecting-the-illegally-annexed-crimea-to-russia-to-sanctions-list/>
  52. Consolidated List of Financial Sanctions Targets in the UK // https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/730953/ukraine_sovereignty.pdf
  53. Окупувачи Криму, РФ порушила 407 двосторонніх та 80 міжнародних договорів з Україною, повідомила Перший заступник Міністра інформаційної політики України Е. Джапарова <https://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/64128-zastupnik-ministra-zakordonnih-sprav-ukrajini-sokislicya-vzyav-uchasty-umizhnarodnij-konferenciji-deokupacija-krimu-koli-i-jak>
  54. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про спільні дії з організації будівництва транспортного переходу через Керченську протоку від 17.12.2013 р. // http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_430
  55. Постанова Кабінету Міністрів України «Про припинення дії Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про спільні дії з організації будівництва транспортного переходу через Керченську протоку» № 493 від 01.10.2014 р. // <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493-2014-%D0%BF#n5>
  56. Правила плавання суден Керч-Єнікальським каналом і підхідними каналами до нього // <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0973-02>
  57. Виступ Президента на 13-й нараді керівників закордонних дипломатичних установ України <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-na-13-j-naradi-kerivnikiv-zakordonnih-dipl-49266>
  58. Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння. Резолюція ГА ООН 56/83 від 12 грудня 2001 р. // <https://undocs.org/en/A/RES/56/83>

Summary

Since the beginning of the Crimea occupation and annexation and Russia's participation in the armed conflict in Eastern Ukraine, Russian aggression against Ukraine has been acquiring new forms and methods. Though the term "hybrid war" has not been defined by international law, it nevertheless accurately explains a combination of the variety of ways, methods, means, and forms of Russia's internationally wrongful influence on Ukraine, collectively characterized by another legally defined term "aggression".

The situation in the coastal sea areas of Ukraine, both in the Black Sea, the Azov Sea and the Kerch Strait, is no exception. The Sea of Azov and the Kerch Strait, having specific legal features, have become the object of military-political, socio-economic, and information impact on Ukraine, which aimed to consolidate the annexation of Crimea and weaken the eastern regions of Ukraine, and through the actual blockade of Ukrainian ports in the Azov Sea to destruct the socio-economic potential of the region.

In spite of a common context within the problem of the Russian aggression against Ukraine and interconnection of various components, the international legal analysis of the situation in the Sea of Azov and the Kerch Strait should be undertaken by highlighting individual problems and mechanisms for their solution, among which we distinguish:

- international legal assessment of the construction of the Kerch Strait Bridge and of the possible political and legal consequences associated with the restriction of navigation in the Kerch Strait;
- international legal assessment of the Russian Federation's actions on obstruction to legal use of the Sea of Azov by Ukraine, as a result of the detention of vessels following to the ports of Ukraine.

But first of all, we will outline the legal situation existing in the Sea of Azov and the Kerch Strait on the eve of Crimea occupation and annexation.

In a broader context, the Russian Federation violates the very principles of the 2003 Agreement, set out in its preamble, namely: all issues concerning the Sea of Azov and the Kerch Strait must be resolved only by peaceful means jointly or with the consent of Ukraine and Russia; the need to preserve the Azov-Kerch water area as a holistic economic and natural complex, which is used in the interests of Ukraine and Russia.

Finally, Russian actions on the construction and exploitation of the Kerch Strait Bridge violate the 2003 Agreement. What is more serious, is that not only the construction and exploitation of the Bridge is a violation, but the occupation and attempts of the annexation of the Crimea also violated the provisions of the preamble and Articles 1, 2, 3 of the 2003 Agreement.

The Russian Federation also violated provisions of para. 3, Art. 1 of the 2003 Agreement, since the construction and exploitation of the Kerch Strait Bridge has caused changes in the water area of the Kerch Strait, and the rule provides that "Settlement of issues pertaining to the Kerch Strait water area is carried out by agreement between the Parties".

Therefore Russia's responsibility for construction of the Kerch Strait Bridge and consequences associated with are part of a wider responsibility for the occupation and annexation of the Crimea and aggression against Ukraine in general.